

دو فصلنامه حقوق اداری (علمی - پژوهشی)

سال چهارم، شماره ۱۲، بهار و تابستان ۱۳۹۶

اقدامات ملی در حمایت از نمودهای فرهنگ عامه

حسن سلیمانی^۱؛ الهام مجیدیان^۲

دریافت: ۱۳۹۵/۰۵/۱۵

پذیرش: ۱۳۹۵/۱۰/۰۹

چکیده:

توسعه تکنولوژی ارتباطات، استفاده تجاری از نمودهای فرهنگ عامه را به حد غیر قابل انتظاری افزایش داده است. امروزه افراد در جهان به راحتی می‌توانند تولیدات مبتنی بر فرهنگ عامه را در مراکز تجاری مختلف جهان مشاهده، خریداری و تقلید نمایند؛ لذا تجاری‌سازی فرهنگ عامه به این نحو، نگرانی‌هایی فراوانی را برای کشورها و جوامع محلی به همراه داشته است و در بسیاری از موارد این گونه تجاری‌سازی هیچ‌گونه نفعی برای کشورها و مردم بومی به همراه نداشته است. همه این موارد، سبب شده است که نیاز به تدوین یک سیستم حقوقی قوی در سطح ملی برای حمایت از فرهنگ عامه که کنترل بیشتری برای جوامع محلی و دولت ملی برای استفاده از نمودهای فرهنگ عامه را فراهم آورد، در میان کشورها احساس گردد. بر همین اساس، به منظور برقراری نظم و انضباط بر این فعالیت‌ها، نهادهای قانون‌گذاری کشورها از مدل‌های مختلف قانون‌گذاری برای حمایت از نمودهای فرهنگ عامه استفاده نموده‌اند. در این مقاله تلاش خواهد شد، ضمن بررسی این مدل‌های قانون‌گذاری به مطالعه قوانین و مقررات تصویب شده از سوی برخی کشورها در خصوص حمایت از نمودهای فرهنگ عامه بپردازیم.

کلید واژه‌ها: نمودهای فرهنگ عامه، حقوق مالکیت فکری، کپی‌رایت.

۱. استادیار دانشکده حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد دامغان (نویسنده مسئول)؛ ایمیل Hsoleimani20@gmail.com
۲. فارغ‌التحصیل کارشناسی ارشد حقوق تجارت بین‌الملل، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دامغان.

مقدمه

توسعه تکنولوژی، استفاده تجاری از محصولات هنری، دستی و دانش سنتی را به حد غیر قابل انتظاری افزایش داده است. امروزه افراد به راحتی می‌توانند تولیدات هنری وارداتی جوامع محلی آفریقا، آمریکا، استرالیا و آسیا را در مراکز تجاری آمریکا و اروپا ببینند. همچنین، موسیقی و دیگر آثار هنری این جوامع از سوی شرکت‌ها ضبط و گروه‌های اجرا کننده آنها را تقلید و به بازار عرضه می‌نمایند. علاوه بر این، موارد متعددی دیده شده است که افراد و شرکت‌ها، فرهنگ عامه^۱ را به عنوان اثر شخصی ثبت و آگهی‌های رسمی تجاری در مورد آنها انجام تا دیگران را از استفاده از آن منع نمایند. از سوی دیگر، شرکت‌های دارویی و آژانس‌های دولتی افراد را به مناطق دورافتاده سنتی به منظور جمع‌آوری دانش سنتی^۲ که دارای ارزش دارویی و گیاهی می‌باشند به منظور توسعه دارویی می‌فرستند.

بر همین اساس، تجاری‌سازی فرهنگ عامه به این نحو، نگرانی‌هایی فراوانی را برای کشورها و جوامع محلی به همراه داشته است. در بسیاری از موارد این گونه تجاری‌سازی هیچ گونه نفعی برای جوامع محلی و مردم بومی به همراه نداشته است. از سوی دیگر، در صورت کسب منافع در مقایسه با درآمد کسب شده از سوی شرکت‌ها خارجی بسیار ناچیز بود و در مواردی این گونه بهره‌برداری از فرهنگ عامه منجر به از دست رفتن کلی آن فرهنگ عامه شده است.

همه این موارد، سبب شده است که نیاز به تدوین یک سیستم حقوقی قوی برای حمایت از فرهنگ عامه در میان کشورها احساس گردد تا کنترل بیشتری برای جوامع محلی و دولت ملی جهت استفاده از نمودهای فرهنگ عامه را فراهم آورد. در سطح وسیع‌تری تمایل و اشتیاق ملی و نیاز به حفاظت از فرهنگ عامه در برابر یورش فرهنگ‌های خارجی نیز نقش مهمی را در این زمینه ایفا نموده است. حال سؤالی که مطرح می‌شود این است که چه اقداماتی در سطح ملی از سوی کشورها به منظور پاسخ به این نگرانی‌ها و سؤالات، در حمایت از فرهنگ عامه صورت گرفته است.

به منظور پاسخ به این سؤال این مقاله به سه بخش تقسیم شده است: ابتدا در بخش نخست، مروری مختصر بر ماهیت و قلمرو فرهنگ عامه خواهیم داشت. در بخش دوم، نگاهی گذارا به اقدامات بین‌المللی و ملی در جهت تدوین سیستم حمایت از فرهنگ عامه و مدل‌های حمایتی موجود

1. Folklore

2. Traditional Knowledge

در این زمینه خواهیم داشت. نهایتاً در بخش سوم، اقدامات انجام شده از سوی کشورها در حمایت از فرهنگ عامه مورد مطالعه قرار خواهد گرفت.

بخش اول: ماهیت فرهنگ عامه

فرهنگ عامه دارای ماهیتی گوناگون و متشکل از عرف‌های سنتی، افسانه‌ها، ضرب‌المثل‌ها یا انواع هنرهایی می‌باشد که در میان مردم در طول سال‌های متمادی حفظ شده است. بر این اساس، فرهنگ عامه نه تنها شامل افکار و اعتقادات و کلمات بلکه شامل مصنوعات مادی نیز می‌گردد. جنبه‌های شفاهی و گروهی و همچنین روش انتقال از نسلی به نسلی دیگر از جمله ویژگی‌های ماهیت فرهنگ عامه می‌باشد.^۱ بر این اساس، تعریفی که در قوانین بسیاری از کشورها از فرهنگ عامه شده است بسیار گسترده و وسیع می‌باشد تا همه جنبه‌های آن را در برگیرد.^۲

در همین رابطه، مقررات نمونه‌ای^۳ که در سال ۱۹۸۲ توسط سازمان جهانی مالکیت فکری^۴ و یونسکو^۵ در مورد حمایت از فرهنگ عامه در مقابل استفاده غیر قانونی و اقدامات مضر تهیه گردید در تعریف فرهنگ عامه مقرر می‌دارد: «نمودهای فرهنگ عامه شامل تولیداتی هستند که در بردارنده عناصر بارز میراث هنری سنتی بوده و بوسیله اجتماع یک سرزمین یا اشخاص حفظ و توسعه پیدا کرده‌اند و این تولیدات منعکس‌کننده انتظارات هنری سنتی آن جامعه هستند».^۶

با توجه به این تعریف، و تعریف‌های که در قوانین برخی از کشورها آمده است، فرهنگ عامه شامل نمودهای مختلفی از جمله موارد ذیل می‌باشد: نمودهای کلامی،^۷ مانند: شعر، افسانه؛ نمودهای

1. Kuruk, P. Protecting Folklore under Modern Intellectual Property Regimes: A Reappraisal of the Tensions between Individual and Communal Rights in Africa and the United States, American University Law Review, Vol.48, Issue 4. P 979

۲. برای مثال قانون کپی‌رایت کشور غنا این گونه بیان می‌دارد، فرهنگ عامه کشور غنا عبارت است از: «کلیه کارهای ادبی، هنری و علمی متعلق به میراث فرهنگی غنا که توسط جوامع محلی غنا، یا توسط شخص غیر معلوم از کشور غنا ساخته، حفظ و توسعه داده شده است» قانون کپی‌رایت نیجریه نیز تعریف مشابهی از فرهنگ عامه ارائه نموده است.

۳. در صفحات بعدی به معرفی این قانون نمونه خواهیم پرداخت.

4. World Intellectual Property Organisation

۵ سازمان علمی، آموزشی و فرهنگی سازمان ملل متحد
The United Nations Educational Scientific and Cultural Organization

۶ ماده ۲ مقررات نمونه ۱۹۸۲ سازمان جهانی مالکیت فکری و یونسکو برای قانون ملی در مورد حمایت از مظاهر فرهنگ عامه

7. Verbal expressions, such as folk tales, folk poetry and riddles.

موسیقی^۱ مانند: آهنگ و آوازهای محلی؛ نموده‌های حرکتی^۲، مانند: بازی‌ها و رقص‌های محلی؛ نموده‌های ملموس^۳ مانند: طراحی، نقاشی، پیکر تراشی، حکاکی، سفال‌گری، فرش، کار بر روی چوب و غیره.

بخش دوم: اقدامات نهادهای بین‌المللی و ملی در زمینه حمایت از فرهنگ عامه

به منظور حمایت از فرهنگ عامه اقدامات متعددی در سطح ملی و بین‌المللی برای حمایت از فرهنگ عامه انجام شده است، در این بخش مروری مختصر به این اقدامات خواهیم داشت.

۱. اقدامات بین‌المللی

در طول چهار دهه گذشته تلاش‌های متعددی در سطح بین‌المللی از سوی سازمان جهانی مالکیت فکری و یونسکو برای حمایت از فرهنگ عامه انجام شده است. اولین تلاش در این زمینه به اصلاحات سال ۱۹۶۷ «کنوانسیون برن» در جهت حمایت‌های بین‌المللی برای آثار منتشر نشده مربوط می‌شود. بند ۴ ماده ۱۵ کنوانسیون مذکور به این موضوع اشاره دارد. همچنین در سال ۱۹۷۶ قانون نمونه‌ای راجع به کپی رایت برای کشورهای درحال توسعه به وسیله سازمان جهانی مالکیت فکری و یونسکو تهیه گردید که مقررات ویژه‌ای را به حمایت از فرهنگ عامه اختصاص داده است. متعاقباً در سال ۱۹۸۲ سازمان جهانی مالکیت فکری و یونسکو قانون نمونه ویژه‌ای را برای قانون ملی کشورها جهت حمایت از فرهنگ عامه تهیه نمودند.

در راستای همین اقدامات و با توجه به اهمیت موضوع، با تلاش کشورهای در حال توسعه سازمان جهانی مالکیت فکری و یونسکو در سال ۱۹۸۴ گروه کارشناسی را جهت تهیه پیش‌نویس معاهده‌ای بین‌المللی برای حمایت از فرهنگ عامه تشکیل دادند که تلاش‌های این کمیته بخاطر مخالفت کشورهای توسعه یافته منجر به انعقاد معاهده‌ای بین‌المللی برای حمایت از فرهنگ عامه

1. Music of expressions, such as folk songs and instrumental music.
2. Expressions by actions, such as folk dances, plays and artistic forms of rituals whether or not reduced to a material form.
3. Tangible expressions, such as drawings, paintings, carvings, sculptures, pottery, terracotta, mosaic, woodwork, metal ware, jewellery, basket weaving, needlework, textiles, carpets and costumes

نگردید.^۱ آخرین اقدامات در این زمینه سطح بین‌المللی تشکیل کمیته بین‌الدولی حقوق مالکیت فکری و منابع ژنتیک، دانش سنتی و فرهنگ عامه در سال ۲۰۰۰ است.^۲ به علت مخالفت‌ها و کارشکنی‌های کشورهای توسعه یافته، این کمیته در طول ۱۷ سال حیات خود تا کنون سی و چهار جلسه بدون نتیجه ملموسی داشته است که آخرین جلسه آن از تاریخ ۲۲ تا ۲۶ خرداد ۱۳۹۶ در ژنو برگزار گردید.^۳

۲. اقدامات انجام شده از سوی کشورها در حمایت از فرهنگ عامه

قبل از اینکه به اقدامات کشورها در سطح ملی در زمینه حمایت از فرهنگ عامه در سال‌های اخیر بپردازیم ضروری است نگاهی کلی به وضعیت حمایت از فرهنگ عامه و مقررات موجود در این خصوص در برخی از کشورها داشته باشیم.

۱-۲. نگاهی کلی بر وضعیت کشورها

در گزارشی که توسط وایپو (WIPO)^۴ در سال ۱۹۹۹ به منظور ارزیابی تأسیس کمیته بین‌الدولی حقوق مالکیت فکری و منابع ژنتیک، دانش سنتی و فرهنگ عامه در جنوب غرب آسیا تهیه شده بود از ۶۶ کشوری که به سؤالات این سازمان پاسخ داده بودند تنها ۲۲ کشور اظهار نمودند که برای حمایت از فرهنگ عامه مقررات ویژه‌ای در قوانین کشورشان پیش‌بینی شده است.^۵ بسیاری از این کشورها حمایت از فرهنگ عامه را از طریق قوانین و مقررات کپی رایت خودشان فراهم آورده بودند. در عین حال مدل حمایتی پیش‌بینی شده در قوانین و مقررات این کشورها با یکدیگر متفاوت می‌باشد. عموماً دو دیدگاه در میان کشورها در خصوص حمایت از نمودهای فرهنگ عامه وجود دارد. گروهی از کشورها معتقدند که مقررات کنونی حقوق مالکیت فکری، مقررات لازم را برای حمایت از

1. World Intellectual Property Organization, "Intellectual Property and Traditional Cultural Expressions/folklore", Geneva: WIPO Publication No. 913(E), Available at: http://www.wipo.int/freepublications/en/tk/913/wipo_pub_913.pdf

2. The WIPO Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore, available at: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_tk_2.pdf,

3. WIPO/GRTKF/IC/34/INF/1R.2

4. World Intellectual Property Organization

5. WIPO/GRTKF/IC/3/10

نمودهای فرهنگ عامه پیش‌بینی نموده است و نیاز به اقدامات جدید تقنینی در این زمینه نمی‌باشد. گروهی دیگر از کشورها معتقدند سیستم موجود حقوق مالکیت فکری کافی نمی‌باشد؛ بر همین اساس علاوه بر استفاده از مقررات موجود، سیستم جدید و ویژه‌ای می‌باید در جهت تکمیل این مقررات پیش‌بینی گردد. این گروه معتقدند برای حمایت از نمودهای فرهنگ عامه می‌باید توأمأ از مقررات موجود و سیستم خاص و ویژه استفاده نماییم.

۲-۲. کشورهای معتقد به مقررات کنونی حقوق مالکیت فکری

برخی از کشورها معتقدند: سیستم کنونی حقوق مالکیت فکری برای حمایت از نمودهای فرهنگ عامه کفایت می‌نماید. بر همین اساس در این کشورها، اکثر قواعد و مقررات کپی رایت بر نمودهای فرهنگ عامه نیز اعمال می‌گردد، از جمله این کشورها می‌توان به باربادوس اشاره نمود. برخی دیگر از کشورها مقررات خاصی را در چارچوب قوانین و مقررات کپی رایت خودشان برای حمایت از فرهنگ عامه پیش‌بینی کرده‌اند که از جمله این کشورها می‌توان به غنا، بوركینافاسو، کنیا، نامیبیا، موزامبیک، مکزیک، سنگال، تانزانیا و ویتنام نام برد. در اکثر موارد این قوانین و مقررات تا حد زیادی مبتنی بر قانون نمونه تونس^۱ می‌باشد. در مقررات مبتنی بر قانون نمونه تونس به جنبه‌های مختلف حمایت از نمودهای فرهنگ عامه، استثنائات، محدودیت‌ها، اجازه استفاده، مجازات و صلاحیت‌ها پرداخته شده است. در ذیل به معرفی مختصر این قانون نمونه خواهیم پرداخت.

۲-۲-۱. قانون نمونه تونس

یکی از تلاش‌های اولیه جهت تدوین یک سیستم خاص برای حمایت از نمودهای فرهنگ عامه، قانون نمونه کپی رایت برای کشورهای در حال توسعه بود. قانون نمونه‌ای که حاصل تلاش وایپو و یونسکو در سال ۱۹۷۶ بود. قانون نمونه تونس رژیم خاص و مفیدی برای قانون ملی در زمینه نمودهای فرهنگ عامه است. قانون نمونه تونس، فرهنگ عامه را این گونه تعریف کرده است: «فرهنگ عامه عبارت است از همه کارهای ادبی و هنری و علمی که در قلمرو یک کشور توسط

1. The Tunis Model Law on Copyright for Developing Countries was adopted by the Committee of Governmental Experts convened by the Tunisian Government in Tunis from February 23 to March 2, 1976, with the assistance of WIPO and UNESCO.

قانون نمونه تونس در زمینه کپی رایت برای کشورهای در حال توسعه در سال ۱۹۷۶ با همکاری وایپو و یونسکو تهیه شده است.

افراد اتباع آن کشور ساخته می‌شود و از نسلی به نسلی دیگر منتقل می‌یابد و یکی از عناصر میراث فکری و سنتی را دربردارد». در این تعریف اصالت و تثبیت مواد شرط نشده است.

بر اساس قانون نمونه تونس، نمودهای فرهنگ عامه بدون محدودیت زمانی مورد حمایت قرار می‌گیرند و از حمایت‌های حقوق مادی و اخلاقی بهره‌مند بوده و این حقوق توسط مقام صالح باید به مورد اجرا گذاشته شود. هدف از تدوین قانون نمونه تونس کمک به کشورهای در حال توسعه در جهت تدوین قانون ملی خودشان است. به نظر می‌رسد، مقررات کپی رایت (حقوق مادی، جلوگیری یا اجازه دادن، بازتولید، پذیرش، ارائه به جامعه و حقوق اخلاقی نسبت و وابستگی) حمایت‌های مورد نیاز نمودهای فرهنگ عامه را تا حد زیادی برآورده نموده است. امکان جبران خسارت از طریق دریافت حق تألیف یا جبران خسارت برای نقض نمودهای فرهنگ عامه از طریق کپی رایت وجود دارد.

به نظر می‌رسد، قانون نمونه تونس هدف و انتظارات تدوین‌کنندگان خود را برآورده و تأثیر زیادی بر قوانین کشورهای مختلف از جمله کشورهای آفریقایی: برون‌دی، کامرون، غنا، گینه، مالی و کنگو داشته است. برای مثال، قانون کنگو نمودهای فرهنگ عامه را به عنوان میراث کشور ذکر کرده است.

بررسی که اخیراً انجام شده نشان می‌دهد چگونه کشورها از ابزار حقوق مالکیت فکری برای حمایت از نمودهای فرهنگ عامه استفاده می‌نمایند. از جمله این کشورها قوانین و مقررات کشور غنا است که محصولات مبتنی بر سنت مانند ماسک آوای مردم بومی را از طریق کپی رایت مورد حمایت قرار می‌دهد. استفاده از طرح‌های صنعتی برای حمایت از ظاهر کالاها مانند لباس‌ها، فرش و یا استفاده از نشانه‌های جغرافیایی برای حمایت از تولیدات سنتی، قوانین و مقررات برخی از کشورها کپی رایت نسبت به نمودهای فرهنگ عامه را اجازه نمی‌دهد بلکه مجوز آن باید با پرداخت هزینه از وزارت فرهنگ آن کشور گرفته شود.

یکی از کشورهایی که به سؤالات وایبو پاسخ داده است و حمایت از نمودهای فرهنگ عامه را از طریق مقررات کپی رایت فراهم آورده، سریلانکا است. قانون کپی رایت سریلانکا حقوق مادی و معنوی را برای حمایت از نمودهای فرهنگ عامه پیش‌بینی کرده است که با وزارت مسئول در آن به اجرا گذاشته می‌شود.

بر اساس قانون کشور مالی به غیر از نهادهای عمومی هر شخص حقوقی و یا حقیقی دیگری که خواهان استفاده تجاری از نمودهای فرهنگ عامه باشد باید مجوز قبلی از وزیر فرهنگ و هنر آن

کشور دریافت نماید. وزارت مذکور ممکن است مبلغی را به عنوان مجوز استفاده از وی اخذ نماید. قانون مذکور همچنین واگذاری بخش یا تمام اثری را که از فرهنگ عامه نشأت گرفته باشد، بدون مجوز وزارت فرهنگ و هنر به دیگری، ممنوع نموده است. علاوه بر این، قانون مورد اشاره هرگونه استفاده از آثار بدون صاحب را که در دسترس جامعه قرار دارد، منوط به پرداخت هزینه کرده است.

۲-۳. کشورهای معتقد به سیستم جدید و خاص

برخی از دولت‌ها، مردم بومی و جوامع محلی معتقدند که حقوق کپی رایت دارای محدودیت‌ها و ضعف‌هایی است و نمی‌تواند حمایت‌های لازم را برای نمودهای فرهنگ عامه فراهم آورد. کسانی که مخالف استفاده از سیستم موجود حقوق مالکیت فکری برای حمایت از نمودهای فرهنگ عامه هستند و یا اینکه ایجاد سیستم جدیدی را در این زمینه پیشنهاد می‌نمایند، معتقدند: اصولاً هیچ تطابقی بین مفهوم حقوق مالکیت فکری غربی و بسیاری از مصادیق نمودهای فرهنگ عامه وجود ندارد. آنها استدلال می‌نمایند: سیستم کپی رایت از شکل و روش تولید محصولات حمایت نمی‌نماید؛ لذا شکل و شیوه تولید محصولات سنتی در مقابل کپی مورد حمایت قرار نمی‌گیرد.

یکی دیگر از نگرانی‌های این کشورها، موضوع حمایت از تولیدات جمعی است، لذا این کشورها موضوع اصلاح سیستم حقوق مالکیت فکری را به نحوی که حمایت از تولیدات جمعی را فراهم آورد، پیشنهاد می‌نمایند. آنها علاوه بر پیشنهاد اصلاح مقررات موجود، توسعه یک سیستم حقوقی خاص برای حمایت از نمودهای فرهنگ عامه را ضروری می‌دانند. بر همین اساس، برخی از کشورها اقدام به تدوین سیستم حقوقی خاص و ویژه بر اساس قانون نمونه یونسکو و وایپو ۱۹۸۲ و سایر مدل‌های حمایت از نمودهای فرهنگ عامه نموده‌اند؛ اما قبل از بررسی و مطالعه برخی از این کشورها ضروری است، اشاره مختصری به قانون نمونه یونسکو ۱۹۸۲ و سایر الگوهای حمایت بنماییم. شایان ذکر است، سیستم حقوقی برخی از کشورها برای حمایت از نمودهای فرهنگ عامه ممکن است از دو یا چند مدل استفاده نمایند.

۳. قانون نمونه یونسکو ۱۹۸۲

در سال ۱۹۷۳ به درخواست دولت بولیوی بررسی تهیه پیش‌نویس سندی بین‌المللی به منظور حمایت از نمودهای فرهنگ عامه در یونسکو شروع شد. بعداً یونسکو با همکاری وایپو با تشکیل کمیته‌ای

متشکل از متخصصان دولتی در زمینه حقوق مالکیت فکری برای حمایت از نموده‌های فرهنگ عامه شروع شد و نهایتاً مقررات نمونه‌ای در سال ۱۹۸۲ در مورد حمایت از فرهنگ عامه در مقابل استفاده غیر قانونی و اقدامات مضر به تصویب رسید.^۱ بر اساس این قانون نمونه، دارنده نموده‌های فرهنگ عامه حسب انتخاب هر کشور، مقامات صلاحیت‌دار، نهادهای دولتی یا جوامع محلی مربوطه هستند. بر همین اساس، مجوز استفاده از این نموده‌ها می‌تواند از مقامات صلاحیت‌دار معین شده توسط دولت و یا جوامع ملی مربوطه اخذ گردد. بر این اساس، نیاز به مجوز مؤلف و یا مؤلفان وجود ندارد و وقتی که مجوز صادر می‌گردد می‌تواند مبتنی بر یک هزینه مشخص و معین باشد.

قانون نمونه یک سند الزام‌آور بین‌المللی نیست بلکه تنها یک قانون نمونه است که کشورها بتوانند با کمک از آن، قانون ملی خود را تدوین نمایند. قانون کپی رایت نیجریه از جمله قوانینی است که مبتنی بر استفاده از قانون نمونه یونسکو تدوین شده است.

هر چند برخی از کشورها برای حمایت از نموده‌های فرهنگ عامه از قانون نمونه ۱۹۸۲ استفاده نموده‌اند؛ اما برخی دیگر از کشورها معتقدند این مقررات نمونه به‌روز نیستند و در قانون داخلی آنها قابل اعمال نیست. بر همین اساس، یکی از موضوعات مورد درخواست کشورها از وایپو موضوع اصلاح جنبه‌هایی از قانون نمونه است. محدودیت‌های مقررات مربوط به میراث فرهنگی، ارتباط بین سیستم خاص و مقررات حقوق مالکیت فکری و به‌روز رسانی و همگامی این مقررات با توسعه‌های فن آوری از جمله این اصلاحات مورد درخواست است.^۲ بر همین اساس، برخی از دولت‌ها علاوه بر استفاده از قانون نمونه یونسکو از سایر مدل‌ها جهت تدوین قانون ملی خود نیز استفاده نموده‌اند که در ذیل به معرفی مختصر این مدل‌ها خواهیم پرداخت.

۱. مدل حقوق عرفی

این مدل تلاش دارد نموده‌های فرهنگ عامه‌ای را که در دست عموم قرار دارند و از حمایت سیستم حقوقی رسمی مالکیت فکری بهره‌مند نیستند از طریق «ساختارهای اجتماعی و حقوق موجود مردم

1. Model Provisions for National Laws on the Protection of Expressions of Folklore Against Illicit Exploitation and other Prejudicial Actions (Model Provisions), available at:

http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=186459#LinkTarget_609

2. Palethorpe, S., & Verhulst, S., Report on the International Protection of Expressions of Folklore under Intellectual Property Law, available at:

http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/studies/etd2000b53001e04_en.pdf

بومی مانند رویه عرفی» مورد حمایت قرار دهد. منظور از «ساختارهای اجتماعی» حقوق عرفی موجود در آن جامعه است. از جمله مثال‌هایی که برای این مدل می‌توان ذکر کرد، مقررات موجود در دو کشور کانادا و استرالیا در خصوص حمایت از فرهنگ مردم بومی آن کشورها است. رسوم حاکم بر مبادله طرح‌های سنتی، موزیک و نام‌ها در میان اقوام بومی آمریکا شمالی از جمله پایه‌های این مقررات می‌باشد. برخی از اقوام در کانادا مقررات عرفی پیچیده‌ای در خصوص اینکه چه کسی می‌تواند کاری انجام دهد که در آن از طرح‌های سنتی استفاده می‌شود.^۱

همان‌طوری که در بالا ذکر شد، مثال دیگری که برای این مدل وجود دارد، حقوق عرفی مربوط به علائم و نمادهای سنتی و هنری در استرالیا است. حقوق عرفی در استرالیا مشخص می‌نماید که چگونه از علائم و نمادهای فرهنگی می‌توان استفاده نمود. این نمادها به عنوان میراث و اموال قبیله محسوب می‌شود. هر گونه استفاده از این علائم و نمادها مستلزم کسب اجازه از آن قبیله است.^۲ از این مدل می‌تواند در بسیاری از کشورها برای حمایت از فرهنگ عامه استفاده نمود. عرف‌های موجود بین اقوام و قبیله‌ها می‌تواند مبنای خوبی برای مقررات مربوط به حمایت از فرهنگ عامه قرار گیرد.

۲. مدل تصدیقی

مدل تصدیقی سیستمی است که در آن فقط مردم بومی یک محل و قبیله حق دارند معین نمایند که چه تولیداتی معتبر و اصیل هستند و چه تولیداتی توسط مردم بومی آن محل و قبیله تأیید نمی‌شوند. محصولات مورد تأیید مجاز به استفاده از علامت جمعی^۳ خاص می‌باشند و تولیدات غیر اصیل حق استفاده از آن علامت را ندارند.

چنین سیستمی در مقررات مربوط به علامت تجاری در تایوان اجازه داده شده است. بر اساس این سیستم ثبت علامت تجاری جمعی مشترک و علامت تأییدی اجازه داده شده است. چنین سیستمی در موافقت‌نامه منطقه تجارت آزاد آمریکا پیش‌بین شده است. استرالیا نیز کشوری دیگری است که این مدل تصدیقی را در سیستم حقوقی خود اجازه داده است.^۴ در سیستم حقوقی کشورمان

1. Kuruk, p. Op. cit. p. 979

2. Chih-Chieh, Y., A Comparative Study of the Models Employed to Protect Indigenous Traditional Cultural Expressions, Asian-Pacific Law & Policy Journal, Vol. 11:2. P 53

3. Collective Marks

4. Chih-Chieh, Y, Op. cit. pp 55-58

نیز ثبت علامت جمعی نیز پیش‌بینی شده است.^۱ در اظهار نامه مربوط به ثبت علامت جمعی در ایران ضوابط و شرایط استفاده از علامت جمعی، خصوصیات مشترک یا کیفیت کالاها و خدمات تولیدی در یک منطقه جغرافیایی معین یا مورد تأیید که تحت آنها اشخاص می‌توانند از علامت مذکور استفاده نمایند و همچنین ضمانت اجراهای مربوط به عدم رعایت شرایط و ضوابط یادشده باید تعیین گردد.^۲

۳. مدل استفاده تجاری

این مدل به سیستم حقوقی اشاره دارد که در آن افرادی که کالاهای تجاری را براساس دانش سنتی یا فرهنگ عامه توسعه می‌دهند مورد حمایت حقوقی قرار می‌گیرند و از حقوق مالکیت فکری برخوردار می‌گردند. در این مدل، هدف این نیست که تولیدات صنعتی مبتنی بر دانش سنتی یا فرهنگ عامه، تشویق و توسعه داده شوند، بلکه هدف از حمایت حقوقی این است که فرصت‌های سرمایه‌گذاری را فراهم و تشویق نماییم تا سرمایه‌گذاران در حوزه دانش سنتی و فرهنگ عامه بازگشت سرمایه داشته باشند. این مدل یک سیستم طبیعی است که براساس آن هرکس که تمایل به سرمایه‌گذاری برای تجاری‌سازی دانش سنتی و فرهنگ عامه داشته باشد می‌تواند مورد حمایت قرار گیرد.

بر این اساس، تجاری‌سازی دانش سنتی یا فرهنگ عامه محدود به شرکت‌ها نیست بلکه مردم بومی نیز می‌توانند آنها را تجاری‌سازی نمایند. این مدل هرچند به ظاهر منصفانه است ولی در واقع فرصت بهتری را برای شرکت‌های چند ملیتی و خارجی فراهم می‌آورد تا بتوانند به راحتی به دانش سنتی و فرهنگ عامه کشورهای در حال توسعه دست پیدا نمایند.

۴. مدل مشارکت در منافع با اخذ موافقت قبلی

براساس این سیستم، زمانی که یک شرکت چند ملیتی دانش سنتی را تجاری می‌نماید، حقوق مالکیت فکری بدست خواهد آورد و قسمتی از سودی را که از این راه بدست می‌آورد به مردم بومی و قبایله‌ای پرداخت خواهد کرد که دانش سنتی متعلق به آنها است.

۱. در بند ب ماده ۳۰ قانون اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری ۱۳۸۶ ثبت علامت جمعی اجازه داده شده است.

۲. بند ۲ ماده ۱۳۷ آیین‌نامه اجرایی قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری ۱۳۸۶.

3. Chih-Chieh, Y. Op. cit. p. 58

این مدل، یک سیستم برد - برد است؛ زیرا زمانی که یک دانش سنتی و فرهنگ عامه تنها متعلق به مردم بومی باشد، ممکن است آنها نتوانند از این موضوع، استفاده تجاری کامل نمایند. در حالی که اگر یک شرکت حقوق مالکیت فکری بدست آورد و استفاده تجاری نماید و بخشی از منافع آن را به مردم بومی برگرداند شاید موضوع بدی نباشد.^۱ این مدل در واقع یکی از خواست‌های کشورهای در حال توسعه است که همواره در کمیته بین‌الدولی حقوق مالکیت فکری و منابع ژنتیک، دانش سنتی و فرهنگ عامه وایپو مطرح می‌نمودند و از سیستم راهنمای مشارکت در منافع کنوانسیون تنوع زیستی^۲ گرفته شده است.^۳ قوانین و مقررات برخی از دولت‌ها مانند هند در زمینه استفاده از دانش سنتی آن کشور مبتنی بر این مدل می‌باشد.^۴

۵. مدل امین

بر اساس این مدل، حقوق ناشی از دانش سنتی به نهادی از جمله دولت، نهادهای دولتی، سازمان‌های غیردولتی و یا سازمان یک قبیله واگذار شده است تا به عنوان امین منافع دارندگان این دانش و فرهنگ عامه عمل نمایند. مفهوم اساسی این مدل برگرفته از ماده ۸ کنوانسیون تنوع زیستی است.^۵ از مزایای این مدل آن است که استفاده از دانش سنتی و فرهنگ عامه را برای کسانی که متمایل به استفاده از آن هستند، تسهیل و راحت می‌نماید؛ زیرا در این مدل وجود نهادی که بتوان با آن مذاکره نمود و مجوز بهره‌برداری را از آن کسب کرد پیش‌بینی شده است؛ در غیر این صورت پیدا کردن مالک دانش سنتی یا فرهنگ عامه بسیار سخت می‌باشد. علاوه بر این، دولت یا نهاد دولتی در دادن مجوز، منافع عمومی از جمله حفظ محیط زیست را مدنظر قرار خواهند داد. برخی از نویسندگان انتقاداتی را بر این مدل وارد نموده‌اند از جمله اینکه کارمندان دولت نگرانی‌های مردم محلی را مدنظر قرار نمی‌دهند؛ لذا آنها اظهار می‌دارند، برای استفاده از این مدل کسب رضایت قبلی مردم بومی لازم است.^۶

1. Ibid, p. 60

2. Convention on Biological Diversity (CBD), done at Rio de Janeiro, 1992.

3. Lawson, C., Biodiversity Conservation Access and Benefit-Sharing Contracts and Patents, available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1612552

4. Shalini Bhutani, K. K., Access to India's Biodiversity and Sharing Its Benefits, available at: http://www.kalpavriksh.org/images/CCCBD/ABS_BDAct_EPW_August2015.pdf,

۵. ماده ۸ کنوانسیون تنوع زیستی تعهدات مختلفی را بر عهده دولت‌های عضو این کنوانسیون گذاشته است. لازمه انجام این تعهدات این است که حقوق ناشی از این منابع نیز متعلق به دولت دولت، نهاد های دولتی و یا نهادی مشخص باشد.

6. Chih-Chieh, Y. Op. cit. P 60

۶. مدل مالکیت

این مدل بیان می‌دارد که حقوق مربوط به نمودهای فرهنگ عامه متعلق به افراد یا گروه‌های داخل جوامع است. این مدل به سیستم موجود حقوق مالکیت فکری نزدیک می‌باشد. در این مدل، مالکیت گروه‌ها و افراد مردم محلی به رسمیت شناخته شده و در عین حال از استفاده غیرمنصفانه خارجی‌ها نیز جلوگیری شده است.

انتقادی که از این مدل شده است، آن است که بسیاری از نمودهای فرهنگ عامه جنبه مقدس داشته و مناسب برای تجاری و تبدیل آنها به مالکیت فکری نیستند. مشکل دیگر آن است که در بسیاری از موارد ممکن است فردی بومی مدعی مالکیت بر فرهنگ عامه باشد؛ در حالی که مدرک روشنی مبنی بر این مالکیت وجود نداشته باشد.

از سوی دیگر، برخی در حمایت از این مدل بیان داشتند: زمانی که از نمودهای فرهنگ عامه مردم بومی و محلی حمایت می‌کنید، نیازی به انطباق صد در صد و دقیق با حقوق کپی رایت نیست، مانند مالکیت مشترک. این نوع از حمایت شبیه حمایت‌هایی است که اکنون در سیستم کپی رایت برای حقوق مرتبط وجود دارد.^۱

بخش سوم: مطالعه موردی مقررات برخی از کشورها

در بخش پایانی به مطالعه مختصر قوانین و مقررات دو کشور فیلیپین و پاناما در خصوص حمایت از فرهنگ عامه خواهیم پرداخت و نهایتاً اشاره بسیار مختصری به پیش‌نویس لایحه حمایت از نمودهای فرهنگ عامه در کشورمان خواهیم داشت.

۱. فیلیپین

فیلیپین در سال ۱۹۹۷ قانون خاصی و ویژه‌ای در پانزده ماده برای حمایت از جنبه‌های مختلف اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی نمودهای فرهنگ عامه به تصویب رساند.^۲ این قانون مالکیت مردم بومی را با اعطای حق استفاده و بهره‌برداری از فرهنگ سنتی و عرف‌های محلی، مورد حمایت قرار داده است.

1. Ibid, p. 62

2. The Indigenous Peoples Rights Act of 1997 (Republic Act No. 8371) available at: <http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=5755>

قانون فیلیپین حمایت از حقوق مالکیت جوامع را پیش‌بینی نموده و همچنین استفاده از نموده‌های فرهنگی، فکری مذهبی و اموال معنوی را بدون پرداخت هزینه و اطلاع و رضایت قبلی نقض این حقوق دانسته است. قانون فیلیپین علاوه بر تعریف میراث فرهنگی و تعیین مناطق مورد حمایت، دولت آن کشور را موظف به ثبت این میراث فرهنگی نموده است و مقرراتی را در خصوص صادرات، واردات و صادرات مجدد اقلام میراث فرهنگی پیش‌بینی نموده است.

فیلیپین دارای پارچه‌های با طراحی خاص و منحصر به فردی است که مبتنی بر خرده فرهنگ بومی آن کشور تزیین شده است. از سوی دیگر، توسعه تکنولوژی ارتباط منجر به سوءاستفاده تجاری از علوم پزشکی سنتی شده است. بر همین اساس، کمی گسترده از طرح‌های منسوجات توسط صنایع محلی و غربی شده است.^۱

۲. پاناما

پاناما در سال ۲۰۰۰ قانون خاص و ویژه‌ای در خصوص حمایت از حقوق جمعی مردم بومی^۲ به تصویب رساند که بر اساس آن سیستم خاص و چارچوب حقوقی گسترده‌ای برای حمایت از هنرهای دستی سنتی پیش‌بینی شده است. هدف از این قانون، حمایت از حقوق جمعی مالکیت فکری و دانش سنتی جوامع محلی می‌باشد. در این قانون علاوه بر عناصر فرهنگی تاریخی، موزیک، هنر، و نموده‌های هنری سنتی پاناما مورد حمایت قرار گرفته است.

ماده ۲ قانون پاناما تعریف وسیعی از دانش سنتی، عرف‌ها، اعتقادات معنوی و دینی و نموده‌های فرهنگ عامه جوامع محلی ارائه داده است. قانون مذکور صراحتاً بیان می‌دارد اینها بخشی از اموال فرهنگی مردم بومی بوده و نمی‌تواند موضوع حقوق انحصاری توسط شخص ثالث غیر مجاز از طریق سیستم حقوق مالکیت فکری قرار گیرد.

بر اساس ماده ۲ قانون مذکور، حقوق مالکیت فکری مربوط به هنر، موزیک، ادبیات، منابع زنده، داروهای سنتی، دانش‌های اکولوژیکی و دیگر موضوعات که بدون صاحب هستند و تاریخ تشکیل آنها معلوم نمی‌باشد و میراث مردم بومی را تشکیل می‌دهند به عنوان حقوق جمعی مردم بومی مورد

1. SUI GENERIS PROTECTION OF TRADITIONAL CULTURAL EXPRESSIONS, available at: http://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/14157/1/11_11_chapter%206.pdf

2. Special System for the Collective Intellectual Property Rights of Indigenous Peoples ACT 20, June 26, 2000, available at: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/pa/pa015en.pdf>

حمایت قرار می‌گیرند. بر اساس این قانون، مقامات سنتی، و یا کنگره اقوام بومی به عنوان دارنده این حقوق شناخته می‌شوند. بر اساس این قانون، امکان ثبت یک موضوع از سوی دو جامعه محلی و یا قوم به عنوان دارنده آن موضوع وجود دارد. براساس قانون پاناما، دانش سنتی که مخلوق مشترک بین تعدادی از اقوام می‌باشد متعلق به همه آنهاست و منافع حاصل از آن باید بین همه آنها تقسیم گردد. بر اساس این قانون، ثبت یک حقوق جمعی مانع مبادله آن حقوق که به صورت سنتی بین مردم محلی انجام می‌شود نخواهد بود. قانون پاناما نتیجه تلاش مردم بومی آن کشور در جهت جلوگیری از کپی پارچه‌های سنتی و لباس سنتی آن کشور است که توسط توریست‌ها خریداری می‌شود.

پیش‌نویس لایحه حمایت از نمودهای فرهنگ عامه

به همت وزارت دادگستری پیش‌نویس لایحه قانون حمایت از نمودهای فرهنگ عامه کشورمان در سال ۱۳۹۵ تهیه گردید. این لایحه بیشتر بر اساس قانون نمونه‌ای سال ۱۹۸۲ یونسکو و وایپو در مورد حمایت از فرهنگ عامه در مقابل استفاده غیر قانونی و اقدامات مضر تهیه شده است. این لایحه مشتمل بر ۱۵ ماده است که پس از تقدیم آن توسط دولت به مجلس شورای اسلامی و تصویب آن از سوی مجلس به صورت قانون درخواهد آمد.

ماده ۴ پیش‌نویس لایحه مذکور، ذینفعان نمودهای فرهنگ عامه را گروه‌ها، جوامع محلی یا قومی دانسته و در صورتی که نمودهای مذکور قابل انتصاب به گروه یا جامعه محلی نباشد، مقام صلاحیتدار ملی^۱ دانسته است. ماده ۵ پیش‌نویس لایحه مورد اشاره به حقوق دارندگان فرهنگ عامه و ماده ۶ آن به استثنائات مربوط به این حقوق اشاره دارد. مواد ۱۰ تا ۱۲ پیش‌نویس به موضوع حل و فصل اختلافات و جرائم مربوط به نقض حقوق دارندگان فرهنگ عامه پرداخته است.

هر چند پیش‌نویس لایحه قانون حمایت از نمودهای فرهنگ عامه کشورمان با استفاده و مبتنی بر قانون نمونه‌ای سال ۱۹۸۲ یونسکو و وایپو تهیه شده است ولی در عین حال با پیش‌بینی ماده ۱۳ این لایحه، بهره‌گیری از دیگر مدل‌های حمایتی برای حمایت از نمودهای فرهنگ عامه را نیز فراهم آورده است.

۱. سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مقام صلاحیتدار و مرجع ملی حمایت از نمودهای فرهنگ عامه می‌باشند، (ماده ۱۵ پیش‌نویس لایحه لایحه قانون حمایت از نمودهای فرهنگ عامه).

نتیجه گیری

در گذشته تعداد کمی از کشورها مقرراتی را در سیستم حقوقی خود به منظور حمایت از نمودهای فرهنگ عامه پیش‌بینی نموده بودند، ولی با توسعه ارتباطات و همچنین افزایش اقدامات بین‌المللی از سوی نهادهای مختلف جهت حمایت از فرهنگ عامه کشورهای بیشتری اقدام به تهیه و تدوین مقرراتی جهت حمایت از نمودهای فرهنگ عامه نمودند. برخی از کشورها حمایت از فرهنگ عامه را از طریق قوانین و مقررات کپی رایت خودشان فراهم آورده‌اند. از سوی دیگر با تأسیس کمیته بین‌الدولی حقوق مالکیت فکری، منابع ژنتیک، دانش سنتی و فرهنگ عامه از سوی وایپو، و مذاکرات طولانی بدون نتیجه در این کمیته، بسیاری از کشورهای در حال توسعه مبادرت به تدوین مقررات خاص ویژه جهت حمایت از فرهنگ عامه نمودند که بیشتر مبتنی بر قانون نمونه یونسکو ۱۹۸۲ است. هر چند بیشتر قوانین ملی کشورها با استفاده از قانون نمونه تونس ۱۹۷۶ یونسکو و وایپو و همچنین قانون نمونه یونسکو ۱۹۸۲ تدوین شده است، در عین حال مدل حمایتی پیش‌بینی شد در این قوانین و مقررات با یکدیگر متفاوت می‌باشد.

فهرست منابع

الف. منابع فارسی

- آیین‌نامه اجرایی قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری ۱۳۸۶.
- پیش‌نویس لایحه قانون حمایت از نمودهای فرهنگ عامه تهیه شده توسط وزارت دادگستری.
- قانون اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری ۱۳۸۶.
- مقررات نمونه ۱۹۸۲ سازمان جهانی مالکیت فکری و یونسکو برای قانون ملی در مورد حمایت از مظاهر فرهنگ عامه.

ب. منابع غیرفارسی

- Chih-Chieh, Y., A Comparative Study of the Models Employed to Protect Indigenous Traditional Cultural Expressions, Asian-Pacific Law & Policy Journal, Vol. 11:2. P 53
- Convention on Biological Diversity (CBD), done at Rio de Janeiro, 1992.
- Kuruk, P. Protecting Folklore under Modern Intellectual Property Regimes: A Reappraisal of the Tensions between Individual and Communal

Rights in Africa and the United States, American University Law Review, Vol.48, Issue 4. P 979.

-Lawson, C., Biodiversity Conservation Access and Benefit-Sharing Contracts and Patents, available at:

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1612552The WIPO Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore, available at: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_tk_2.pdf.

- Model Provisions for National Laws on the Protection of Expressions of Folklore Against Illicit Exploitation and other Prejudicial Actions (Model Provisions), available at:

http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=186459#LinkTarget_609

- Palethorpe. S, & Verhulst. S., Report on the International Protection of Expressions of Folklore under Intellectual Property Law, available at:

http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/studies/etd2000b53001e04_en.pdf

- Shalini Bhutani, K. K., Access to India's Biodiversity and Sharing Its Benefits, available at:

http://www.kalpavriksh.org/images/CCCBD/ABS_BDAct_EPAugust2015.pdf,

-Special System for the Collective Intellectual Property Rights of Indigenous Peoples ACT 20, June 26, 2000, available at:

<http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/pa/pa015en.pdf>.

- SUI GENERIS PROTECTION OF TRADITIONAL CULTURAL EXPRESSIONS, available at:

http://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/14157/11/11_chapter%206.pdf.

- The Indigenous Peoples Rights Act of 1997 (Republic Act No. 8371) available at:

<http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=5755>.

- WIPO Publication No. 913(E) 1999.

- WIPO/GRTKF/IC/3/10

-WIPO/GRTKF/IC/34/INF/1R.2